

Πρόλογος

Το Γουδί και πάλι στην επικαιρότητα...

Το 2009 συμπληρώθηκαν εκατό χρόνια από την εκδήλωση του στρατιωτικού κινήματος στο Γουδί.¹ Στο πλαίσιο της ιστορικής αυτής επετείου πραγματοποιήθηκαν δύο επιστημονικά συνέδρια,² καθώς και αφιερώματα σε εφημερίδες και περιοδικά. Παράλληλα, καταγράφηκαν πολλαπλές αναφορές πολιτικών και εν γένει δημόσιων προσώπων στο ιστορικό συμβάν, στις οποίες υπογραμμίζόταν η σημασία του Κινήματος και ειδικότερα το πρόταγμα της ανόρθωσης και το σύνθημα της κάθαρσης που θεωρήθηκε ότι συνεπήραν και κινητοποίησαν στο σύνολό της την ελληνική κοινωνία

1. Μια αναγκαία προκαταβολική επισήμανση: στο σύνολο της εργασίας προκρίνω τον όρο «Κίνημα» όταν αναφέρομαι στο συμβάν της 15ης Αυγούστου 1909. Οι άλλες τιτλοφορήσεις του γεγονότος, όπως πραξικόπημα, προνουντιαμέντο, στρατιωτική επέμβαση ή στάση, τις οποίες εισηγήθηκαν σύγχρονοι με την εποχή ή μεταγενέστεροι αναλυτές, εμφανίζονται σπανιότερα, κυρίως για να διασκεδάσουν την κούραση που προκαλεί η επαναλαμβανόμενη χρήση ενός μοναδικού όρου. Ειδικότερα τώρα τη φορτισμένη λέξη «επανάσταση» όταν τη χρησιμοποιώ στη γενική και αφηρημένη μορφή της θα τη βάζω σε εισαγωγικά, ενώ όταν τη συσχετίζω με συγκεκριμένα πρόσωπα και αναλύσεις τα οποία αναφέρονται στο Κίνημα του 1909 ως επανάσταση την αφήνω ως έχει.

2. «Η πρώτη δεκαετία του 20ού αιώνα: αλλαγές και ανατροπές», 11 και 12 Δεκεμβρίου 2009, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, Σχολή Μωραΐτη, και «Το κίνημα του 1909: Εκατό χρόνια μετά», Παρασκευή 18 Δεκεμβρίου 2009, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων για τον Κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία.

στις αρχές του 20ού αιώνα.³ Οι αναλογίες με το σήμερα ήταν, για τους θιασώτες της άποψης αυτής, παραπάνω από προφανείς: η ελληνική κοινωνία το 2009 βίωνε ήδη (και εξακολουθεί να βιώνει) μια βαθιά κρίση – πολιτική, κοινωνική, οικονομική· τρανταχτές αποδείξεις συνιστούσαν η αναποτελεσματικότητα της κρατικής μηχανής, η κακή οικονομική κατάσταση της χώρας και η παράλληλη αποκάλυψη σκανδάλων στα οποία εμπλέκονταν υψηλά πολιτικά και οικονομικά πρόσωπα που εξακολουθούσαν να βρίσκονται σε καθεστώς ατιμωρησίας.⁴ Η κρίση εκφραζόταν με το γενικευμένο αίσθημα δυσαρέσκειας, το άγος μιας καθολικής ενοχής, την καταδίκη του πολιτικού προσωπικού ως διεφθαρμένου και αδύναμου να διαχειριστεί την παρατεινόμενη «παρακμή». Η σύμπτωση

3. Βλ. ενδεικτικά τη συνέντευξη του υπουργού Εθνικής Άμυνας Ευάγγελου Βενιζέλου στις 14/03/2010, με ενδεικτικό τίτλο: «Ένα νέο 1909 χρειαζόμαστε!». Επίσης τη ρήση του Ανδρέα Λοβέρδου στις 6/09/2009 στο Κοινοβούλιο: «Αυτή τη φορά το Γουδί θα γίνει στη Βουλή και όχι στους στρατώνες». Πάντως, το αίτημα της ανόρθωσης, που εμβληματικά συσχετίστηκε με το Γουδί, μπορούσε να λειτουργήσει αchronικά, ανεξάρτητα από την επιβεβλημένη λογική του επετειακού κλίματος.

4. Ανάλογες συγκρίσεις (πολιτικές, δημοσιολογικές και επιστημονικές) προτείνονται σήμερα με άξονα την εξελισσόμενη οικονομική κρίση –η οποία λίγο πολύ εκλαμβάνεται και προπαγανδίζεται ως χρεοκοπία, και αντιστοίχως η παρέμβαση των διεθνών οργανισμών ως μείωση της εθνικής κυριαρχίας– και τις πιθανές ομοιότητες ή διαφορές που αυτή παρουσιάζει σε σχέση με τις αντίστοιχες καταλυτικές κρίσεις-υφέσεις που σημειώθηκαν σε προγενέστερες περιόδους: την εγχώρια, 1885-1896, και την παγκόσμια, 1928-1933. Επιπλέον, στην αρθρογραφία των τελευταίων μηνών συναντάμε την κοινή διαπίστωση –την οποία απαντάμε συχνά στον δημόσιο λόγο της εποχής που μελετάμε (τέλη του 19ου αιώνα – αρχές του 20ού) αλλά και σε άλλες επίμαχες ιστορικές στιγμές– ότι στην ελληνική ιστορική διαδρομή οι τραυματικές ήττες ή οι καταστροφές/ταπεινώσεις λειτούργησαν πολύ περισσότερο, σε σύγκριση με τις θετικές-ηρωικές στιγμές, ως αφετηρίες «αναγέννησης». Επομένως και η δεινή συγκυρία που βιώνουμε τώρα μπορεί να αποτελεί το τελευταίο στρώμα στον πάτο του βαρελιού, αλλά, συγχρόνως, και τη μοναδική πιθανότητα υπέρβασης του φαύλου κύκλου και εξόδου στο φως. Βλ. χαρακτηριστικά, Δ. Κούρτοβικ, «Αποενοχοποιηθείτε μέχρι τελικής εκ(πτώσεως)!!», *Τα Νέα*, «Βιβλιοδρόμιο», 29-30 Μαΐου 2010, σ. 6-7, Κ. Γεωργουσόπουλος, «Η ιστορία ως τραγωδία», στο ίδιο, σ. 9.

της επετείου των εκατό χρόνων με την εμπαθή προεκλογική περίοδο, που κορυφώθηκε στα τέλη του καλοκαιριού του 2009, διευκόλυε τη διαπίστωση συμβολικών και πραγματολογικών ομοιοτήτων μεταξύ των δύο εποχών και κατέδειξε το σύνθημα της «αλλαγής» –αλλά και το πιο προχωρημένο της «αναγέννησης»– ως το πιο αντιπροσωπευτικό των επιδιώξεων του ελληνικού κοινωνικού σώματος. Υπό αυτούς τους πολιτικούς όρους, το 1909 επικαιροποιήθηκε και μνημονεύθηκε όχι ως στρατιωτικό κίνημα ή πολύ περισσότερο πραξικόπημα –αυτό θα σήμαινε εξάλλου ότι θα έπρεπε να εξαρθεί κατεξοχήν ο ρόλος του στρατού ως από μηχανής θεού ή ως σωτήρα του έθνους, δεδομένα που θα προκαλούσαν αντιδράσεις και θα αναμόχλευαν αρνητικούς συνειρμούς από την πρόσφατη ιστορία της χώρας⁵ αλλά ως αφετηρία για την αφύπνιση της ελληνικής κοινωνίας και τη δυναμική επιδίωξη ενός ελπιδοφόρου μέλλοντος, απολύτως διαχωρισμένου από το καταδικαστέο παρελθόν. Σε αυτό το αρμονικό σενάριο, η προσδοκία του κοινωνικού σώματος συναντιόταν με την ομόλογη, δίδυμη επιδίωξη κάθαρσης και «αναγέννησης» από τη πλευρά του ανανεωμένου πολιτικού προσωπικού και, περισσότερο, από όσους μπορούσαν να πείσουν για τη φρεσκάδα και την «αθωότητά» τους.

Οι επιστημονικές συναντήσεις πραγματοποιήθηκαν σε ένα διαφορετικό κλίμα και ανέδειξαν, μεταξύ άλλων, δύο συμπεράσματα: α) Ότι, σε μεγάλο βαθμό, τα ερμηνευτικά σχήματα που προτάθηκαν κατά τη μεταπολιτευτική περίοδο 1975-1990 καλά κρατούν.⁶

5. Ακόμη και αυτή η αναγωγή φαίνεται να μπορεί να διασκεδαστεί, στο μέτρο που το στρατιωτικό κίνημα του 1909 διαθέτει θετικό, προοδευτικό πρόσημο και παρουσιάζεται ως η μοναδική περίπτωση που οι στρατιωτικοί δεν «κατέλαβαν την εξουσία για να την κρατήσουν, αλλά για να την αποδώσουν αμέσως σε μια μεγάλη, ανερχόμενη τότε, μορφή του σύγχρονου ελληνισμού, και μάλιστα προερχόμενη από την Κρήτη, που αγωνιζόταν για την ένωση με την Ελλάδα: τον Ελευθέριο Βενιζέλο». Βλ. χαρακτηριστικά τον πρόλογο στην επανέκδοση (2010) από τη «Βιβλιοθήκη» του Βήματος του βιβλίου του Τάσου Βουρνά με τίτλο, *Γουδί. Το κίνημα του 1909*.

6. Το συνέδριο που διοργάνωσε το Ίδρυμα της Βουλής (βλ. σημ. 2, σ. 9) επιβεβαιώνει σε πολύ μεγάλο βαθμό τη διαπίστωση αυτή. Αυτό δεν πρέπει να μας ξενίζει, ειδικότερα εάν συνυπολογίζουμε την εξαιρετική αντοχή που ση-

με άλλα λόγια, οι παραγωγοί τους, ιστορικοί, πολιτικοί επιστήμονες, κοινωνιολόγοι και νομικοί, με ελάχιστες εξαιρέσεις, συνεχίζουν να τα υπερασπίζονται, προβαίνοντας σε μικρές ερευνητικές προσθήκες και συγκριτικά ασήμαντες ερμηνευτικές προσαρμογές.⁷ Διαπίστωση η οποία μας προσκαλεί, αν μη τι άλλο, στο ξανά-διάβασμα των ανθεκτικών αυτών προσεγγίσεων. β) Παραλλήλως, εργασίες που εκπονήθηκαν τα τελευταία είκοσι χρόνια απομακρύνθηκαν από αυτή καθεαυτή τη μελέτη της ιστορικής σχισμής και των ιστορικών υποκειμένων που τη στιγματίσαν, άνοιξαν τον χρονολογικό, θεματολογικό και συγκριτικό ορίζοντα και επικεντρώθηκαν περισσότερο στην απόπειρα κατανόησης της «άχαρης» και μέχρι πρόσφατα παραμελημένης από ιστοριογραφική άποψη περιόδου 1890-1910. Επιπλέον, έβαλαν ξανά στο μικροσκόπιο την περίοδο που ακολουθεί το Κίνημα, αποφεύγοντας την αποκλειστική θέασή της μέσα από τη «χαρισματική» προσωπικότητα του Ελευθέριου Βενιζέλου ή τη διχοτομική λογική που είχε κληροδοτήσει η γενιά του Διχασμού. Η διεύρυνση αυτή, σε συνδυασμό με όσους λίγους πρόθυμα ξανασυσζήτησαν κριτικά παλιότερα ερμηνευτικά σχήματα, έφερε στο φως τη χρησιμότητα επανεξέτασης πολλών βεβαιοτήτων, επίλυσης γρίφων που διατηρούνται ανέπαφοι στη σύγχρονη παραγωγή, πλήρωσης ερευνητικών κενών, αναθεώρησης παραδεδομένων περιοδολογήσεων, και επιπλέον ανέδειξε την ανάγκη ανανέωσης των όρων συνομιλίας της «ελληνικότητας» / ιδιαιτερότητας του 1909 με τη διεθνή προβληματική. Στην ανάδειξη της γόνιμης διασταύρωσης, επομένως, της

μειώνουν παλιότερες μελέτες που εντάσσουν στη θεματογραφία τους το 1909, όπως είναι αυτές του Γεωργίου Ασπρέα και του Γεωργίου Βεντήρη, ή τα απομνημονεύματα των πρωτεργατών της εποχής με δημοφιλέστερη πηγή, αν εξαιρέσουμε τη μαρτυρία του αρχηγού του Κινήματος Ν. Ζορμπά, που κατέχει αδιαφιλονίκητα μια από τις υψηλότερες προτιμήσεις, αυτά του Θ. Πάγκαλου. Βλ. Ασπρέας (1930), τ. Γ', σ. 99-177, Βεντήρης (1931/1970), τ. Α', σ. 21-89, Ζορμπάς (1925), Πάγκαλος (1950), σ. 43-159.

7. Από τους παλιότερους μελετητές του Κινήματος, ο Δερτιλής είναι ένας από τους λίγους που ξαναδούλεψε σε μεταγενέστερη εργασία το ερμηνευτικό του σχήμα, εν μέρει το αναθεώρησε και εν πολλοίς το εμπλούτισε με γόνιμες προσθήκες. Πρβλ. Δερτιλής (1977/1985, 2009).

παλαιότερης με την ανανεωμένη ή πρόσφατη ιστοριογραφική παραγωγή βασίζεται η μελέτη που ακολουθεί.

Η ανά χείρας σπονδυλωτή εργασία αποτελείται από τέσσερα μέρη: Στο πρώτο κεφάλαιο παραθέτω ένα συνοπτικό ιστορικό του Κινήματος, ως απαραίτητη πληροφορία και βάση για την κατανόηση και παρακολούθηση των εναλλακτικών εξιστορήσεων. Στο δεύτερο μέρος πραγματεύομαι πώς το Κίνημα του 1909 διεκδίκησε ως μείζον συμβάν την ιδιαιτερότητά του στον ελληνικό εθνικό χρόνο και συγχρόνως εντάχθηκε σε έναν διεθνή προβληματισμό. Στο τρίτο τμήμα της μελέτης επιχειρώ να καταγράψω το καθεστώς γνώσης που διαθέτουμε για την κρίσιμη συγκυρία στην οποία εντάσσεται το στρατιωτικό κίνημα, αναμοχλεύοντας, επιλεκτικά, την ποικίλη ιστοριογραφική παραγωγή, γενική και ειδική. Τέλος, στο τέταρτο και τελευταίο μέρος εντοπίζω ερωτήματα που παραμένουν ακόμη ανοικτά ή προσπαθώ να αναδείξω λιγότερο ψαγμένες πτυχές που πιθανόν να συμβάλλουν στην περαιτέρω προβληματοποίηση του 1909. Το όλο εγχείρημα ολοκληρώνεται με την καταγραφή της ενδεικτικής με το θέμα μας βιβλιογραφίας.

Ολοκληρώνοντας τον σύντομο αυτό πρόλογο, θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά τον Κώστα Κωστή, που μου πρότεινε να γράψω το ανά χείρας βιβλίο και να εμβαθύνω σε ένα θέμα που με είχε απασχολήσει και σε προηγούμενες εργασίες, κυρίως όμως περιμετρικά και όχι αυτό καθεαυτό. Ευχαριστίες και στον εκδοτικό οίκο Αλεξάνδρεια για την καλή συνεργασία και για τη συστηματική επιμέλεια της έκδοσης. Τέλος, οφείλω πολλά στους οικείους και αγαπημένους φίλους που συμπαραστέκονται, συνομιλούν, παρατηρούν και ανέχονται τη γράφουσα στην περιπέτεια που συνεπάγεται η συγγραφή ενός βιβλίου.